

Літаратура

1. Кшижовска-Протасеня, Г. Польско-русский, русско-польский словарь / Г. Кшижовска-Протасеня, И. Шталенков. – Минск: “Современное слово”, 2004. – 356 с.
2. Булыка, А.М. Слоўнік іншамоўных слоў: т. 1 / А.М. Булыка. – Мінск, 1999. – 596 с.
3. Літвін, Н.У. Актыўныя працэсы ў сучаснай беларускай эканамічнай тэрміналогіі // Личность – слово – социум: материалы VII Междунар. науч.-практ. конф., 11-12 апреля 2007 г., г. Минск: в 3 ч. / отв. ред. Т.А. Фаталеева. – Минск: Паркус плюс, 2007. – Ч. 2. – 248 с. – С. 144 - 148.
4. Суперанская, А.В. Общая терминология: Вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева // отв. ред. Т.Л. Канделаки. – 3-е изд., стереотип. – Москва: Едиториал УРСС, 2004. – 248 с.

К.І. Хадасевіч

СЕМАНТЫКА-СТЫЛІСТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА БЕЛАРУСКА-РУСКІХ МІЖМОЎНЫХ АМОНІМАЎ

Гістарычна міжмоўныя амонімы з’яўляюцца вынікам узаемаўплыву моў і толькі ў абмежаванай колькасці выпадкаў могуць узнікнуць у выніку выпадковых супадзенняў. У роднасных, асабліва блізкароднасных мовах з’ява аманіміі заснавана на аднакаранёвых словах, якія ўзыходзяць да агульных прататыпаў у мове-аснове. Такім чынам, магчымы два спосабы тлумачэння прычын з’яўлення міжмоўных амонімаў: выпадковыя супадзенні гучання ў мовах, якія практычна не кантактуюць, і супадзенні невыпадковыя, абумоўленыя зменамі ў семантыцы генетычна роднасных аднакаранёвых слоў.

Р. А. Будагаў, адзначаючы спецыфічнасць з’явы міжмоўнай аманіміі ў блізкароднасных мовах, пісаў: “Адна справа, калі ідзе гаворка пра несупадзенні паміж няроднаснымі мовамі, іншая – паміж мовамі роднаснымі, у сваю чаргу ў блізкароднасных мовах ствараецца іншая сітуацыя, чым з больш аддаленай роднасцю” [1, с. 144]. І гэта ў першую чаргу звязана з тым, што большая частка міжмоўных амонімаў у такіх мовах узнікае ў выніку распаду полісеміі альбо пашырэння (абмежавання) значэнняў слоў. Натуральна, што паміж роднаснымі і тым больш блізкароднаснымі мовамі працэнт такіх суадносін больш высокі, чым у мовах з аддаленай роднасцю.

Выкарыстоўваючы тэрмін “міжмоўныя амонімы”, маем на ўвазе словы, якія адрозніваюцца па значэнні, але супадаюць у плане выражэння. Як сцвярджае І. С. Роўда, “у плане зместу кожная міжмоўная аманімічная пара можа знаходзіцца толькі ў семантычных адносінах выключэння” [4, с. 31]. Прычым у выпадках міжмоўнай аманіміі адрозненні ў значэннях слоў могуць быць поўнымі ці частковымі (міжмоўныя амонімы могуць захоўваць агульнае асноўнае значэнне пры адрозных адценнях у супастаўляемых словах). Паводле меркавання некаторых даследчыкаў, адрозненне можа праяўляцца толькі ў эмацыянальна-экспрэсіўнай ці функцыянальна-стылістычнай афарбоўцы слоў. У плане выражэння міжмоўныя амонімы таксама могуць супадаць цалкам або мець некаторыя адрозненні. Прычынай з’яўлення такіх міжмоўных

адпаведнасцей можа быць: рознае развіццё першапачаткова агульнага значэння, паралельныя новаўтварэнні, рознае асэнсаванне запазычаных слоў.

Нягледзячы на тое, што праблеме семантычнай характарыстыкі міжмоўных амонімаў у блізкароднасных мовах прысвечана дастаткова вялікая колькасць даследаванняў (гл. працы Н.В. Заслаўскай, І. С. Роўды, А. М. Рудэнка), падаецца мэтазгодным засяродзіць увагу на гэтым пытанні яшчэ раз.

Улічваючы вопыт навуковых апісанняў, а таксама ўласныя назіранні, атрыманыя ў выніку аналізу семантычных адносін, у якія ўступаюць міжмоўныя беларуска-рускія амонімы, можна прапанаваць схему адносін міжмоўных амонімаў. Аналіз фактычнага матэрыялу (279 аманімічных пар), сабранага з лексікаграфічных крыніц, дазволіў выдзеліць абсалютныя і адносныя беларуска-рускія амонімы.

1. Абсалютныя (поўныя) міжмоўныя амонімы.

Гэта аманімічныя пары, якія не супадаюць ва ўсіх значэннях. Амонімы характарызуюцца поўным разыходжаннем семантычнай структуры. “Характэрнай асаблівасцю гэтага тыпу міжмоўных амонімаў з’яўляецца тое, што аманімічныя пары ствараюцца ў выніку выпадковага супадзення па форме слоў безадносна да якіх-небудзь унутрымоўных лексіка-семантычных працэсаў” [4, с. 33]. Прывядзем некалькі прыкладаў:

бел. качка (‘вадаплаўная птушка сямейства качыных з шырокай пляскатай дзюбай і кароткімі шырока расстаўленымі лапкамі’ [6, с. 670, Т.2]) – *руск. качка* (‘колебание судна на волнах; лёгкое покачивание, тряска при езде в экипаже, вагоне и т.п.’ [5, с. 42, Т. 2]);

бел. рабець (1. ‘станавіцца рабым’; 2. ‘здавацца рабым ад наяўнасці чаго-небудзь рознакаляровага’ [6, с. 547, Т. 4]) – *руск. робеть* (‘испытывать боязнь, смущение от неуверенности в себе’ [5, с. 720, Т. 3]).

Да гэтай групы можна таксама аднесці і такія аманімічныя пары, як: *бел. моладзь* – *руск. молодь*, *бел. склон* – *руск. склон*, *бел. краска* – *руск. краска*, *бел. жадны* – *руск. жадный*, *бел. уляецць* – *руск. улететь* і г.д.

Такім чынам, звяртаючыся да статыстычных дадзеных, можна адзначыць, што група абсалютных міжмоўных амонімаў пададзена 118 адзінкамі, што складае 42% ад усёй колькасці аманімічных пар.

2. Адносныя (няпоўныя, частковыя) міжмоўныя амонімы.

Большасць (161 аманімічную пару) складаюць адносныя беларуска-рускія міжмоўныя амонімы. Н. В. Заслаўская адзначае ўмоўнасць тэрміна “адносныя міжмоўныя амонімы” ў дачыненні да лексем дзвюх моў, якія “маюць як значныя разыходжанні ў семантычнай структуры, так і падабенствы, адрозніваюцца стылістычнымі характарыстыкамі або сферай ужывання” [3, с. 7 – 8]. Аднак гэты тэрмін шырока выкарыстоўваецца вучонымі, якія, сцвярджаючы думку, што гэта з’ява абумоўлена полісеміяй у адной ці абедзвюх мовах, а таксама сферай ужывання слоў у кожнай з кантактуючых моў, да адносных міжмоўных амонімаў адносяць аманімічныя пары, якія маюць частковыя несупадзенні ў значэнні.

У складзе адносных міжмоўных амонімаў можна вылучыць некалькі падгруп:

2.1. Аманімічныя пары, абумоўленыя адназначнасцю ў рускай мове, полісеміяй – у беларускай.

У гэту групу ўваходзіць даволі вялікая колькасць аманімічных пар, што можна патлумачыць перавагай мнагазначных слоў над адназначнымі ў беларускай мове. Да гэтай групы можна аднесці такія аманімічныя пары, як: *бел. выраз – руск. вырез, бел. варочацца – руск. ворчатся, бел. згадзіцца – руск. сгодиться, бел. лістапад – руск. листопад* і г. д. Параўнаем дзве лексемы, якія ўступаюць у аманімічныя адносіны ў беларускай і рускай мовах:

бел. узор (1. ‘малюнак, у якім спалучаюцца ў пэўным парадку лініі, колеры, фігуры і г.д.’; 2. ‘паказальны або пробны экзэмпляр якога-небудзь вырабу, прадмета і пад.’; 3. ‘паказальны прыклад чаго-небудзь (якіх-небудзь якасцей, здольнасцей і пад.)’; 4. ‘форма, від якога-небудзь прадмета’ [6, с. 649, Т. 5]) – *руск. узор* (‘рисунок, представляющий собой определенное переплетение линий, фигур, сочетаний красок и т.п.’ [5, с. 476 – 477, Т. 4]);

Як сведчыць фактычны матэрыял, адзінае лексічнае значэнне рускага слова супадае са значэннем *1.* беларускага. Гэтыя амонімы маюць агульную асноўную семантыку, але беларуская лексема шырэйшая па семантычным аб’ёме і па лексічнай спалучальнасці, бо змяшчае і значэнне рускага слова, і дадатковыя значэнні.

Аналіз фактычнага матэрыялу паказаў, што аманімічныя пары, абумоўленыя адназначнасцю ў рускай мове і полісеміяй у беларускай (23 аманімічныя пары), складаюць 14% ад усёй колькасці адносных міжмоўных амонімаў.

2.2. Аманімічныя пары, абумоўленыя адназначнасцю ў беларускай мове, полісеміяй – у рускай:

бел. грэбля (‘насціл з бярэвення або галля для пераезду цераз балота, гразкае месца, гаць’ [6, с. 89, Т. 2]) – *руск. гребля* (1. ‘работа вёслами при передвижении по воде на лодке’; 2. ‘вид спорта’; 3. ‘плотина, насыпь на топком месте’ [5, с. 345, Т. 1]);

Сабраны фактычны матэрыял дае магчымасць сцвярджаць, што колькасць міжмоўных амонімаў, абумоўленых адназначнасцю ў беларускай мове, полісеміяй – у рускай, складае ўсяго 6 пар (гэта толькі 4% ад усіх міжмоўных адносных амонімаў), што тлумачыцца невялікай колькасцю адназначных слоў у беларускай мове.

2.3. Аманімічныя пары, абумоўленыя аманіміяй у беларускай мове.

Да гэтай групы міжмоўных аманімічных пар можна аднесці наступныя адзінкі: *бел. гвалт – руск. гвалт, бел. плётка – руск. плётка, бел. усходы – руск. всходы, бел. люстра – руск. люстра* і г. д. Засяродзім увагу на апошнім прыкладзе:

бел. люстра (1. ‘адшліфаваная паверхня (шкла, металу), здольнасць даваць адбіткі тых прадметаў, якія знаходзяцца перад ёю, а таксама спецыяльна

зроблены прадмет з такой паверхняй»; 2. 'падвесны асвятляльны прыбор з некалькімі крыніцамі святла і аздобленай арматурай' [6, с. 69, Т. 3]) – *руск. люстра* ('подвесной осветительный прибор из нескольких светильников' [5, с. 211, Т. 2]).

На прыкладзе гэтай пары заўважаем, што беларускае слова *люстра* з'яўляецца таксама і ўнутрымоўным амонімам, а лексічнае значэнне слова *люстра* ў рускай мове супадае са значэннем 2 адпаведнай беларускай адзінкі.

Статыстычныя дадзеныя даюць падставы сцвярджаць: у гэту групу ўваходзіць 19 аманімічных пар, што складае 12% ад усёй колькасці міжмоўных адносных амонімаў.

2. 4. Аманімічныя пары, абумоўленыя аманіміяй у рускай мове.

Гэта група налічвае ў сваім складзе ўсяго 4 міжмоўныя аманімічныя пары, якія складаюць 2,5 % ад агульнай колькасці адносных міжмоўных амонімаў. Прывядзем некаторыя прыклады:

бел. пабудзіць ('перарваць чый-небудзь сон, разбудзіць' [6, с. 466, Т. 3]) – *руск. побудить* (1. 'некоторое время будить'; 2. 'вызвать у кого-либо желание сделать что-либо, склонить, понудить к чему-либо' [5, с. 154, Т. 3]);

бел. араць ('апрацоўваць зямлю плугам' [6, с. 262, Т. 1]) – *руск. орать* (1. 'издавать громкие крики, вопли, кричать'; 2. 'пахать' [5, с. 636, Т. 2]).

2. 5. Аманімічныя пары, адзінкі якіх супадаюць у некаторых прамых значэннях, але маюць адрозныя.

Да гэтай групы належаць такія аманімічныя пары, як: *бел. брак* – *руск. брак*, *бел. свет* – *руск. свет*, *бел. рог* – *руск. рог*, *бел. час* – *руск. час*, *бел. брацца* – *руск. браться* і г. д. Параўнаем значэнні беларускага слова *пол* і аманімічнай яму рускай лексемы:

Амонімы *бел. пол* – *руск. пол* супадаюць у адным са значэнняў: *бел.* 1. 'сукупнасць уласцівасцей, якія характарызуюць мужчынскія і жаночыя арганізмы і супрацьпастаўляюцца адзін другому' [6, с. 288, Т. 4] – *руск.* 1. 'совокупность признаков организма, обеспечивающих размножение, по которым различаются мужские и женские особи, а также один из двух разрядов живых существ (мужчин и женщин, самцов и самок), различающихся по этим признакам' [5, с. 254, Т. 3]. Разам з тым амонімы адрозніваюцца наступным значэннем: *бел.* 2. 'палаткі, нары' [6, с. 288, Т. 4] – *руск.* 2. 'нижний настил в помещении, по которому ходят' [5, с. 254, Т. 3].

Як сведчыць аналіз фактычнага матэрыялу, гэта падгрупа адносных міжмоўных амонімаў пададзена 55 аманімічнымі парамі, што складае 34% ад усёй колькасці адносных амонімаў.

2. 6. Аманімічныя пары, адзінкі якіх супадаюць ва ўсіх значэннях, але адзін з амонімаў змяшчае дадатковыя.

Гэту групу складаюць такія міжмоўныя аманімічныя пары, як: *бел. ключ* – *руск. ключ*, *бел. звон* – *руск. звон*, *бел. лава* – *руск. лава*, *бел. трактаваць* – *руск. трактоваць*, *бел. горны* – *руск. горный* і г. д. Больш падрабязна разгледзім супадзенні і адрозненні ў значэннях на наступным прыкладзе:

бел. пячаць – руск. печать. Беларуская і руская лексемы маюць агульныя значэнні: *бел.* 1. ‘прылада з выразанымі знакамі для адціскання іх (на паперы, сургучы і пад.)’; 2. *перан.* ‘след, адбітак чаго-небудзь’ [6, с. 544, Т. 4] – *руск.* 1. ‘прибор с вырезанными знаками для оттискания их на чём-либо’; 2. *перен.* ‘след, отпечаток чего-либо’ [5, с. 118, Т. 3]. Але рускае слова мае яшчэ дадатковыя значэнні, якія не зафіксаваны ў лексікаграфічных крыніцах беларускай мовы: 3. ‘процесс изготовления текста, рисунков и т.п. типографическим способом’; 4. ‘отрасль производства, занятая изготовлением типографическим способом произведений; издательское и типографское дело’; 5. ‘внешний вид напечатанного, определяемый особенностями букв, шрифта, характером изображения и способом печатания’; 6. ‘совокупность печатаемых, обычно периодических изданий; пресса’ [5, с. 118, Т. 3].

Даследаванне беларуска-рускіх амонімаў паказала, што гэтая група пададзена 46 парамі, што складае 29 % ад агульнай колькасці міжмоўных адносных амонімаў.

2. 7. Аманімічныя пары, адзінкі якіх характарызуюцца стылістычнай неадпаведнасцю.

У групу ўваходзіць толькі 8 аманімічных пар, што складае 4,5 % ад агульнай колькасці адносных міжмоўных амонімаў. Прааналізуем некаторыя з іх:

бел. поўдзень – руск. полдень. Гэтыя амонімы супадаюць у адным са сваіх значэнняў, але адрозніваюцца сферай ужывання, стылістычнай афарбоўкай. Беларускае слова *поўдзень* у значэнні ‘адзін з чатырох напрамкаў свету, супрацьлеглы поўначы; мясцовасць, частка краіны, мацерыка, размешчаная ў гэтым напрамку’ [6, с. 295, Т. 4] з’яўляецца стылістычна нейтральным, выкарыстоўваецца ў розных сферах маўлення, а рускае *полдень* у значэнні ‘юг’ [5, с. 255 – 256, Т. 3] – паэтызм і ўжываецца толькі ў мастацкай літаратуры.

бел. смутны – руск. смутный. Гэта пара таксама супадае ў значэнні ‘невывразны, няпэўны’ [6, с. 224, Т. 5] і ‘неясны, неотчетливый, неопределенный’ [5, с. 160, Т. 4]. Але ў адрозненне ад рускай мовы, дзе слова *смутный* з’яўляецца нейтральным, беларуская лексічная адзінка *смутны* ў згаданым значэнні кваліфікуецца як размоўная і, зразумела, мае абмежаваную сферу выкарыстання.

Аналіз матэрыялу паказаў, што большасць беларускіх слоў варта кваліфікаваць як агульнаўжывальныя, якія характарызуюцца шырокай спалучальнасцю. Што да рускіх лексічных адзінак, якія ўваходзяць у аманімічныя пары, то іх значэнні ў большасці выпадкаў з’яўляюцца стылістычна абмежаванымі.

Большасць міжмоўных беларуска-рускіх амонімаў адносіцца толькі да адной з прааналізаваных груп. Але, безумоўна, існуюць і такія аманімічныя пары, якія адначасова можна аднесці да некалькіх груп, што ў першую чаргу выклікана ўнутрымоўнай полісеміяй і аманіміяй у адной з моў.

Напрыклад, згаданую вышэй аманімічную пару *бел. бяседа – руск. беседа* можна аднесці адначасова да дзвюх груп: да групы аманімічных пар, якія характарызуюцца адназначнасцю беларускага складніка і мнагазначнасцю рускага, і да групы міжмоўных амонімаў, што адрозніваюцца стылістычнай канатацыяй. У беларускай мове слова *бяседа* з’яўляецца адназначным і мае значэнне ‘збор гасцей з пачастункам’ [6, с. 442, Т. 1], а ў рускай мове (там гэта лексема мнагазначная) ў вышэйзгаданым значэнні адносіцца да ўстарэлых і абмежавана ва ўжыванні.

“Такая разнастайнасць тыпаў міжмоўных амонімаў, – адзначае І. С. Роўда, – сведчыць у першую чаргу пра тое, што, нягледзячы на блізкасць, у сваёй дэнататыўнай функцыі лексіка рускай і беларускай моў мае і даволі значныя разыходжанні” [4, с. 34].

Такім чынам, аналіз фактычнага матэрыялу дае падставы сцвярджаць, што асноўную колькасць міжмоўных амонімаў складаюць пары, абумоўленыя полісеміяй або аманіміяй у адной з моў. Іх супастаўленне паказвае, што такіх лексічных пар у беларускай мове значна больш, чым у рускай. Прычым аб’ём значэнняў мнагазначных слоў беларускай мовы шырэйшы за аб’ём значэнняў аднолькавых з імі па форме рускіх лексічных адзінак.

Літаратура

1. *Будагов, Р. А.* Человек и его язык / Р. А. Будагов. – М.: изд-во Моск. ун-та, 1976. – 430 с.
2. *Гикал, Л. П.* Квазиинтернациональная лексика как явление межъязыковой асимметрии / Л. П. Гикал. – Краснодар, 2005. – 27 с.
3. *Заславская, Н. В.* Семантико-стилистическая и функциональная характеристика межъязыковых омонимов в русском и украинском языках. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. / Н. В. Заславская. – Киев, 1985. – 17 с.
4. *Ровдо, И. С.* Типы различий в лексико-семантических системах русского и белорусского языков и межъязыковая омонимия / И. С. Ровдо // Веснік БДУ. Сер. 4. – 1980. – № 1. – С. 31 – 35.
5. Словарь русского языка: В 4 т. – М.: Русский язык, 1985 – 1988. Т. 1 – 4.
6. Глумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. – Мінск: БэлСЭ, 1977 – 1984. – Т. 1 – 5.

М.Н. Хамасурдзэ

ГРАМАТЫЧНЫЯ ТРАНСФАРМАЦЫІ ПРЫ ПЕРАКЛАДЗЕ ДЗЕЕПРЫМЕТНІКАЎ І ДЗЕЕПРЫМЕТНЫХ ЗВАРОТАЎ У МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ (НА МАТЭРЫЯЛЕ КАЗКІ-АНТЫЎТОПІ ДЖ. ОРУЭЛА “ФЕРМА”)

Лексічныя рэсурсы кожнай мовы, яе камунікатыўныя і мастацкія магчымасці найбольш яркава выяўляюцца ў мастацкім стылі. Характэрныя асаблівасці мастацкага стылю – эмацыянальнасць, экспрэсіўнасць і вобразнасць – фарміруюцца пры дапамозе ўсіх стылістычных рэсурсаў мовы і мастацкіх сродкаў.

Пры перакладзе мастацкага тэксту нязменна ўзнікае неабходнасць у супастаўляльным аналізе граматычнага ладу мовы арыгінала і мэтавай мовы. Параўнанне з’яўляецца асновай перакладу, які мае сваёй мэтай перабудову